

МУГАЛЛИМ ХАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИҮ

ISSN 2181-7138

№ 1-1 2020 жыл

Илимий-методикалық журнал

Редактор:
А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ
Аманжол АЯПОВ
Өсербай ӘЛЕЎОВ
Байрамбай ӨТЕМУРАТОВ
Қадирбай БЕКТУРДИЕВ
Асқар ДЖУМАШЕВ
Амангелди КАМАЛОВ
Сарсен КАЗАХБАЕВ
Сабит НУРЖАНОВ
Уролбой МИРСАНОВ
Айдын СУЛТАНОВА
Норбек ТАЙЛАКОВ
Тажибай УТЕБАЕВ
Бекзод ХОДЖАЕВ
Гулрухсор ЭРГАШЕВА

Шөлкемлестиріушілер:
Қарақалпақстан Республикасы
Халық билимлендириу
Министрлиги, ӨЗПИИИ
Қарақалпақстан филиалы

Өзбекстан Республикасы
Министрлер Кабинети
жанындағы Жоқарғы
Аттестация Комиссиясы
Президиумының 25.10.2007
жыл (№138) қарары менен
дизимге алынды

Қарақалпақстан Баспа сөз хәм
хабар агентлиги тәрәпинен 2007-
жылы 5-мартта дизимге алынды
№ОА-044-санлы гууалық
берилген.

Мәнзил: Нөкис қаласы,
Ерназар Алакөз көшеси №54
Тел.: 224-23-00
e-mail: uzniipnkkf@umail.uz,
mugallim-pednauk@umail.uz
www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

Журналға келген мақалаларға жууан қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған узиндилер «Мугаллим хәм узликсиз билимлендириу» журналынан алынды, деп көрсетилицуи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледі. Мақалада келтирилген маглыұматларға автор жууанкер.

МАЗМУНЫ

ТИЛ ҲАМ АДЕБИЯТ

Бурханов А.А. Лингвистические особенности русского просторечия	4
--	---

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Абдуллаев А.А. Халқ ўйинларидан фойдаланиш ўқувчиларни баркамол қилиб тарбиялаш йўллари	10
Вайсова Ё.М. Баркамол шахс тарбиясини ташкил этишда педагогик технологияларнинг ўрни	13
Ўтаев А.Й. Интеграцияли таълим имкониятлари	16
Ахмадалиев Б.С., Матмуродов А.К.Талабаларнинг технология фанларни ўқитилиши самарадорлигини ошириш йўллари	19
Абдурахманова Ж.Н. Инновацион тажриба майдони – “мактаб–лаборатория”нинг таълим тизимидаги ўрни	22
Қадинова Х.А. Бўлажак ўқитувчиларда халқ оғзаки ижоди асосида ўқувчиларни маънавий –ахлоқий тарбиялаш фаолияти ва касбий муҳим сифатлари	26
Абдиримова И.К. “Педагогик таълим инновацион кластери” - мақсадлар умумийлиги ва манфаатлар хусусийлиги ҳақида	31
Қошанова Н. М. Синф мураббийлари фаолияти самарадорлигини оширишда педагогик таълим кластерининг ўрни	35
Тилакова М.А., Эшманова Н.Н. Креативлик қобилиятини ривожлантириш механизмлари	42
Тоштемирова С.А. “Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба-синов майдончаларида “иктидор” лойиҳасини шакллантириш механизмлари	46
Ходжамқулов У.Н. “Мактаб - лаборатория” инновацион тажриба майдончаси	53
Тоштемирова С.А. Таълим сифати самарадорлигини оширишда инновацион ғояларнинг аҳамияти	56
Умарова З.А. Педагогик жараёнда зиддиятларнинг олдини олиш ва ҳал қилиш имкониятлари	62
Мусурманов Р., Қодирова Х.А. Оилада фарзанд тарбияси муаммолари	66
Жуманова Ф.У. Ёшларда ватанпарварлик ҳисларини шакллантириш усуллари	68
Шернаев А.Ў. География дарсларида самарадорлигини оширишда хариталардан фойдаланишнинг аҳамияти	71
Эрназарова Г.О. Акмеологик ёндашув таълим жараёнини ривожлантириш сифатида	75
Яқубова М.Ю. Умумтаълим мактаблари ўқувчиларида креативлиқни такомиллаштириш	78
Утаев А.Й., Бурханов А.А. Функция учителя на уроках русского языка в узбекской школе ..	81
Абдулахатов А.Р., Худойберганов. Ж.С., Қурбонова М.Э. Образовательный кластер - как ресурс инновационного развития региона	84
Исламова М.Ш. Место психологических услуг в личном развитии	89
Абдужалилова Ш.А. Трансформация принципов семейного воспитания	91

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИК ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИҲ, ФИЛОСОФИЯ

Шарипов М.Л. Ёшлар маънавиятини юксалтиришда Хусайн Воиз Кошифий ахлоқ фалсафасининг аҳамияти	94
Abduxamidov S .M. SHarq xalqlari ma'naviy hayotining yuksalishida so'fiylik ta'limotining o'rni	98

Абдижалилова Ш.А., Кадирова Х.А., Кадирова А.А. Халқ педагогикасида миллий дунёқарашни шакллантириш	102
--	-----

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Эшқораев Қ.А., Норқулов А.Ғ., Наримбегова З.А. Математика фани тўғарақларини ташкил этиш ва ўтказиш бўйича услубий тавсиялар	106
Солаева М.Н., Эшқораев Қ.А., Сейтов А.Ж. Баъзи бир мисолларни ажойиб лимитлар ёрдамида ноанъанавий услублардан фойдаланиб ечиш усуллари	109
Халмухамедова М.А. Нақшбандия тариқати воситасида талабаларнинг касбий компетентлигини такомиллаштириш (технологик таълим мисолида)	113
Radjabov B.SH., Matmurodov A.K., Abdullayev SH. A. Aniq emas integralni hisoblash usullari mavzusni o'qitishda klaster metodidan foydalanish	118

БАСЛАЎЧИ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

Болиева Л.Ш. Мактабгача таълимда соғлом турмуш тарзини яратишда халқ ўйинлари ..	122
Шанасирова З.Ю. Мактабгача таълим мазмунини оширишда замонавий технологиялардан фойдаланишда кластер тизими	125
Каримжонов А., Жабборова О.М. Бошланғич синф ўқитувчиларининг компетентлик фаолиятини ривожлантиришнинг динамик тизими	128
Муталова Д.А. Мактабгача таълимда интерактив методлар – сифат ва кластер самарадорлик омили	131
Жабборова О.М., Ахмедова Н.Ш. Бошланғич таълим ислохотлари ва кластер методи	133

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ҲӘМ СПОРТ

Амонов А. Ўзбекистонда спорт машғаласи маросими уч босқичли оммавий спорт-соғломлаштириш ишлари тизимининг ижтимоий мотивацион асоси сифатида	138
Расулов З.П. Тренерга хос касбий тайёргарликни такомиллаштиришнинг назарий асослари	143
Абдулахатов А.Р., Очилов Э.О. Олий таълим муассасалари талабаларига курашнинг тарбиявий аҳамиятини ўргатиш йўллари	148
Маматқулов Р.С., Хамраева М.Т. Практическая подготовка и особенности его организаций в педагогических университетах	151
Ачилов Т.С., Жўрабоев М. М. Профессиональная подготовленность специалиста по физической культуре и спорту	156

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ АСОСИДА ЎҚУВЧИЛАРНИ МАЪНАВИЙ –АХЛОҚИЙ ТАРБИЯЛАШ ФАОЛИЯТИ ВА КАСБИЙ МУҲИМ СИФАТЛАРИ

Кадирова Х.А.

Тошкент вилояти, Чирчиқ давлат педагогика институти “Педагогика ва менежмент” кафедраси ўқитувчиси

Таянч сўзлар: халқ оғзаки ижоди, маънавий –ахлоқий тарбия, халқ эртаклари ва дostonлари, инсонпарварлик, илм ва ҳунар, фольклор, мактаб-оила боғча-оила.

Ключевые слова: фольклор, духовно-нравственное воспитание, народные сказки и эпосы, гуманизм, наука и ремесла, фольклор, школа-семья, детский сад-семья.

Key words: folklore, spiritual and moral education, folk tales and epics, humanism, science and crafts, folklore, school-family, kindergarten-family.

Ўзбек халқ оғзаки ижоди XX-XI асрлардан бери халқ орасида тарбиявий восита сифатида қўлланиб келмоқда. Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида таъкидлаганидек, болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялаш давр талаби ҳисобланиб, бунда оғзаки ижоднинг ўрни ва аҳамияти жуда катта, бинобарин, мазкур омилнинг аҳамияти кўплаб алломалар томонидан қайд этилган.

Хусусан, ҳикматларнинг комил инсон тарбиясидаги аҳамиятини таъкидлаб, Кайковус “Қобуснома” асарида “Агар ақли бўлишни истасанг, ҳикмат ўрган ақл ҳикмат билан камол топади” деб уқтиради.

Суқрот эса фольклор асарларнинг аҳамиятини таъкидлаб, уларнинг инсон тарбиясидаги ўрнига алоҳида эътибор қаратади: “Мен қадимги донишмандларнинг бизга қолдириб кетган ақл дурдоналирини кўзда кечираман, агарда биз уларда нимадир яхши бир нарсага дуч келсак, уни ўзгартириб оламиз ва жуда катта фойда орттирган бўламиз”, дейди у.

Ҳозирга қадар ўзбек тарбияшунослиги халқ оғзаки ижодининг турли жанрларига баҳишланган илмий тадқиқот ишлари амалга оширилиб келинмоқда: хусусан, халқ оғзаки ижодининг тарбиявий хусусиятларини ёритишга қаратилган ишлар тадқиқотлар эътиборга моликдир.

Болаларни халқ оғзаки ижоди асосида маънавий-ахлоқий тарбиялаш муаммосини ўрганиш ва таҳлил этиш бу борадаги қатор омилларни ўрганиш талаб этади.

Болаларни халқ оғзаки ижодига оид асарлар воситасида асосида тарбиявилаш бола нутқини захираси ва тафаккур даражасини юксалтиради;

Халқ оғзаки ижоди материаллари мазмундан келиб чиқиб, болаларга “яхши” ва “ёмон” тушунчасини сингдириш, шу асосида инсонда муҳаббат ҳиссини тарбиялаш.

Мактабгача таълим муассасаларининг аксарият тарбиячилари машғулотларда халқ оғзаки ижоди материалларидан кам фойдаланадилар. Умумий ўрта таълим мактабларида эса бахшилар билан суҳбат ўтказиш, халқ эртаклари ва дostonлари асосида кечалар этиш, мунозара ва адабий кечалар ўтказишга эътибор берилмайди.

Халқ оғзаки ижодининг тарбиявий имкониятларидан тўлиқ фойдаланилмаётганинг яна бир сабаби мазкур йўналишда тарбиячи-ўқитувчиларнинг ота-оналар билан алоқаси бир мунча суст йўлга қўйилгандир.

Биз оилада болаларни халқ оғзаки ижоди материаллар асосида маънавий –ахлоқий ҳолатини ўрганиш натижаси шундай ҳулосага келдик.

1) кекса ота-онахонлари бор оилаларда халқ оғзаки ижоди материаллари, хусусан, мақоллардан фойдаланилмайди.

2) умуминсоний, диний ҳамда оилавий аънана ва қадриятлар асосида тарбиявий ишлар сифатли йўлга қўйилган оилаларда халқ оғзаки ижоди материалларидан тарбиявий мақсадда фойдаланишга катта эътибор берилади.

3) Ёш оилаларда халқ оғзаки ижодининг тарбиявий имкониятлардан тартибсиз ва камдан-кам фойдаланилади, айрим ёш ота-онлар фарзандларга учун эртақ китоблари харид қилсаларда, эртақларни ўзлари мустақил айтиб бера олмайдилар. Болаларга алла айтишда ҳам унинг мусиқани қўлласаларда, алланинг сеҳрли сўзларини қўлламайдилар.

Оилаларда фольклор асарларидан фойланишда йўл қўйилаётган камчиликларнинг асосий сабаблари куйдагилардан иборат:

- айрим ота-оналарнинг маънавий саводхонлигини юқори даражада эмаслиги;
- улар халқ оғзаки ижодига доир адабиётлардан беҳабарлар;
- акасариёт ота-оналар халқ оғзаки ижоди материалларини тарбиявий имкониятларга етарлича боҳо бера олмайдилар;
- айрим оила бошлиқлари фарзанди тарбиясига бирмунча бепарво қарайдилар.

Маънавий-ахлоқий тарбияга йўналтирган фольклор асарлари саралаб олинган, ота-оналарнинг булардан фойдаланиш, булар мазмунини англаш ва болаларга қизиқарли қилиб етказишларга эришиш учун куйдагиларга аҳамият қаратиш зарур:

1. Ота-оналар билан фольклор асарлари мазмуни ҳақида суҳбат ташкил этиш.
2. Халқ оғзаки ижоди асарлари танловини ташкил этиш.

Масалан, мақоллар халқ оғзаки ижоди турларидан бири сифатида ўзининг қадимийлиги, миллийлиги, маънавий таъсирчанлиги билан инсоният баркамоолигини таъминлашда муҳим ўрин тутди.

Мақоллар мазмуни ва мавзу доирасининг ниҳоятда серқирралигини назарда тутиб, унинг тарбиявий имкониятларидан кенгрок фойдаланиш мақсадида ота-оналар ва тарбиячилар ўз тарбиявий ишлар режасига мувофиқ куйдагича мақоллар тизimini ишлаб чиқиш мумкин.

Ўқитувчилар (тарбиячилар) ва ота-оналар учун мақоллар тизими

№	Тарбиявий имконияти	Мақол мазмуни
1	Ватанга муҳаббат	Булбул чаманни севар, одам- Ватанни. Ватаннинг вайронаси-умрнинг гамхонаси. Юрти бойнинг- ўзи бой.
2	Инсонпарварлик	Инсон қўли чўлни дoston қилар. Каттага ҳурматда, кичикка иззатда бўл. Устоз отангдек улуг.
3	Илм ва хунар	Билган билганини ишлар, билмаган бармоғини тишлар. Билим-кучда, куч –билимда. Билимли ўзар, билимсиз тўзар. Билим бахт келтирар. Билимсизга иш йўқ, ишсизга ош йўқ.

4	Хушёрлик ва эҳтиёткорлик	Душман сирининг ўғирлайди, дўст хатонгни тўғирлайди. Душманга бўйин эгма. Офат кўрмай десанг хушёр бўл.
5	Яхши сўз	Яхши сўз-жон озиғи. Ширин сўз -шакрдан ширин. Оз сўзла-соз сўзла.
6	Мақтанчоқлик ва манманлик	Камтарга- камол, манмага завол. Сен ўзингни мақтама, сени биров мактасин. Ўзлари хон, кўланкалари майдон.
7	Очкўзлик ва бахиллик	Бахилнинг боғи кўкармас. Бировга берсам эссиз ошим, уйда турса сасир ошим. Сахий билан бахил бир кудукдан сув ичмас.
8	Панд-насихатлар	Аввал ўзингга бок, кейин ногора қоқ. Ақлингга ақл кўш, жаҳлингга –сабр. Бир каттани гапига кир, бир кичикнинг. Гапни гапир уққанга, жонни жондек сукқанга. Болта тушгунча, кунда дам олар. Бош омон бўлса, дўшпи топилар.

Халқ оғзаки ижодининг тарбиявий имкониятларидан фойдаланишнинг дидактик жиҳатларини лойиҳалаш:

- мақсад аниқлиги,
- замонавийлиги,
- илмийлиги,
- лойиҳалаштирилганлиги,
- муайян изчилликка эгалиги каби тамойиллар назарда тутилади.

Мақтабгача таълим муассасалари ва бошланғия синфда халқ оғзаки ижодидан фойдаланиб, болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашнинг шакл ва усуллари таркибда куйдагиларни келтириш мумкин:

1. Сайр чоғида суҳбат.

“Мақолхонлик”, “Ғаройиб саргузаштларга бой эртақ”, “Топган тополок” эртақларни ташкил этиш.

1. Кундалик ахборотлар таҳлили, шу жараёнда мақоллар, эртақлар, топишмоқлар, ҳикоя ва ривоятларга мурожаат этиш.

2. Мақоллар билимдонини аниқловчи “Зукколар” мусобақаси.

3. Педагог -тарбиячи маслаҳати (давра суҳбати).

4. Мақтаб-оила боғча-оила ҳамкорлигида ота-оналар ва болалар иштирокида эртақларни сахналаштириб кўрсатишга қаратилган “Она-бола, гули лола” кечаларни ташкил этиш.

“Зукколар” мусобақасида иштирокчиларига куйдагича ярми яширилганмақоллар тақдим этилади.

Обрў мисқоллаб келади.....(ботмонлаб кетади)

Инсон кўнгили тошданқаттиқ.....(гулдан нозик)

Оталар сўзи.....(ақлнинг сўзи)

Ўзингда йўқ.....(оламда йўқ)

Ўйин шарт иштирокчилари мақолнинг давомини айтиб, ўзларининг мақол борасидаги билимдонликларини намойиш этадилар. Шу тариқа мақоллар тўғри қўлланишга ўрганадилар.

Педагог-тарбиячи маслаҳатига асосланган тарбиявий тадбирда эртак ва масалаларда қўлланиладиган мақоллар юзасидан суҳбатлар ўтказилади. Бунда матн сўнгига қиссадан-ҳисса тарзида қўлланилган мақолларнинг тарбиявий мазмуни ҳақида болалар билан суҳбат мунозара ўтказилади.

Таълим-тарбия жарёнида мақолнинг сифати, болаларнинг ёшига мос бўлиши, таълимий-тарбиявий аҳамиятига кўра, саралаб олинганлиги ушбу жараёнда ўзига хос мезон вазифасини ўтайди.

Ўзбек халқ оғзаки ижодида дастонлар авлодлар дунёкараши ва педагогика оламининг кўзгуси бўлиб, комил инсонни тарбиялашда ўзига хос бебаҳо қадриятлардан бири ҳисобланади. Зеро халқ дастонлар қахрамонларининг саргашлари, уларнинг қийинчиликларини енгиб, ҳар жиҳатдан чиниқиб бориши ҳар бир ёш учун ибратдир. Дастонлар халқнинг ўзлигини, тилини, урф-одатларини, қадиятларни анъаналарни ифодалаб берувчи кўзгу эканлигини юқорида таъкидладик. Халқ донишмандлиги руҳи билан суғорилган дастонларни чуқур ва атрофлича ўрганиш эса ёш авлоднинг маънавий камолотини юксалтиришга хизмат қилади.

“Достон” сўзи қисса, ҳикоя, шон-шухрат, саргузашт, таъриф ва мактов маъноларида ишлатилади. Адабий атама сифатида тасвирланган воқеа-ҳодисалар яқка шахс, фавқулотда куч қудратига эга бўлган халқ идеалигида баҳодир аторофига бирлаштиради. Бадиий адабиётга асосан икки усулда яратилган дастонлар бор. Биринчиси, асрлар давомида халқ оғзаки ижодида баҳишлар томонидан оғзаки тарзда қуйлиб келинган дастонлар бўлса, иккинчиси, ёзма шаклда шоирлар томонидан ижод қилинган дастонлардир. Масалан “Алпомиш”, “Гўрўғли” туркумидаги дастонлар “Маликаи айёр”, “Равшан”, “Қунтуғмиш”, “Рустамхон” кабилар оғзаки дастонлар намуналаридир. “Гул ва Наврўз”, “А.Навойининг” “Хайратул аброр”, “Фарход ва Ширин”, “Лайли ва Мажнун” каби асарлари эса зма адабиётдаги дастонлар ҳисобланади. Оғзаки ижоддаги дастонларни бахшилар қуйлайдилар. Қадимда “Бахши” сўзи халқона усуллар билан беморни даволловчи “табиб” айрим, худудларда “устоз” маъноларини аниқлатади. Бугунги кунда халқ дастонларини қуйлайдиган санъаткор маъносини билдиради. Дастонлар ҳам шеърӣ, ҳам насрий парчалардан иборат бўлиб, бахши соз чертганда созанда, шеърӣ парчаларни қуйга солиб айтганда хонандага айланади. Ижрочи бахшилар дўмбира, тор, дутор чалиб, кўбиз чертиб дастон айтганлар. Шу боис дастончилик кечалар ҳар тингловчи учун катта байрам бўлган. Бундай кечаларда одамлар ўтгасидаги ҳамма гинахонликлар унутилган, турмуш ташвишлари чекинган. Ана шундай умрбоқий асарлардан бири “Алпомиш” достонидир. “Алпомиш” достонидаги воқеалар ҳаётӣлиги ва таъсирчанлиги билан ажралиб туради, мардлик, фидойӣлик, самисмият, тўғрилик, ҳамиятӣлик, дўстга содиқлик, ёрга вафодорлик, ватанпарварлик ва меҳнатсеварлик каби инсоний фазилатлардан иборат бўлган ўзбек миллий руҳияти яққол кўринади.

“Зевархон” достонида Зевар ва Малика Хубон ўртасидаги чуқур инсоний муносабатлар, висол ва ҳижрон, вафо ва садоқат, дўстлик тараннум этилади.

“Қунтуғмиш” достонида ёшларнинг касб-хунар ўрганишга индовчи мисралар беҳисоб. Қиличхон лақабли подшонинг Қунтуғмиш деган ёлғиз ўғли бўлиб, ўн тўрт ёшга тўлгунча илм –хунар ўрганади, касб –камолот ҳосил қилади. Ўн тўрт ёшдан кейин эса қиличбозлик, милтиқ отиш, найзобозлик, кўпқари чопиш каби сипоҳилик хунарларини ўрганади, ҳар томонлама комил шахзода бўлиб етишади.

“Равшан” достони ҳам ишқий-саргузашт достонидир. Бу дастон ҳам “Гўрўғли” туркумига мансуб бўлиб, пок ва самимий муҳаббатни қуйловчи, мақсадга эришиш йўлида мардлик ва ботирликни улуғловчи, зулм ва адолатсизликни қораловчи асардир.